

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE YARGI*

Jurisdiction From Empire To Republic

Mehmet SEYITDANLIOĞLU**

Özet: Tanzimat Dönemi (1839–1876) Osmanlı devlet yapısında temel değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, merkezi ve modern devlet kurumlarının kurulduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde “yüksek yargı” alanında Meclis-i Vâlâ’nın önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Yargı yetkisi Meclis-i Vâlâ tarafından kullanılmakta, Meclis-i Âli-i Umûmî tarafından da bu yetki paylaşılmaktaydı. Kararların kesinleşerek yürütülmesi padişahın onayına bağlıydı. 1868 yılında Şûrâ-yı Devlet’in kurulmasıyla “yüksek yargının” bağımsızlaşması, yasama ve yürütme kuvvetlerinden ayrılması daha da belirginleşmiş, yargı otonomisine doğru yöneliş Tanzimat Dönemi’nde başlamıştır. Modern Türk hukuku Tanzimat ile şekillenirken, Cumhuriyet Dönemine uzanan süreçte, kimi zaman yeni ve modern kanunlar hazırlanmış, bazen de Avrupa hukuku kabul edilerek, “resepsiyon” yoluyla, yirminci yüzyıl hukuk sistemi kurumlaşmıştır.

Anahtar kelimeler: Tanzimat dönemi, Meclis-i Âli-i Umûmi, Meclis-i Vâlâ, Şûrâ-yı Devlet, kuvvetler ayrımının doğuşu, yüksek yargı, resepsiyon.

Abstract: The Ottoman Empire was changed and transformed to new and centralise institutions in Tanzimat Era (1839-1876). In this period, Ottoman state Administration cristalised judicial legislative and executive powers. Supreme Council of Judicial Ordinances (Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye) and The supreme Council of General (Meclis-i Âli-i Umûmî) were established with these aims. Especially, this cristalisation was emergenced with foundation of Council of the State (Şûrâ-yı Devlet). As a conclusion, it can be said that justice and appeal courts were seperated and independenced the other powers in Tanzimat period. Also in Republican Era, new civil code has been written and some of recepctioned. Reforms were continued by reformers.

Keywords: Tanzimat Era, Supreme Council of Judicial Ordinances, Supreme Council, General, Council of the State, seperated and independenced the powers, appeal courts. Reception.

* Yazarın daha önce Adalet Bakanlığı tarafından yayımlanan "Adalet Kitabı"ndaki yazısının yenilenmiş halidir. (Bkz.: Arı, Bülent/Aslantaş, Selim (ed.), *Adalet Kitabı*, Adalet Bakanlığı Yayını, Ankara, 2007)

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mehmet@hacettepe.edu.tr.

Makale Geliş Tarihi : 24/09/2019, Makale Kabul Tarihi : 04/10/2019

Osmanlı İmparatorluğu'nda adalet ve yargı işleri, kadılar tarafından görülmekteydi. Yargı örgütü içerisinde, kadının görev yaptığı temel adli, idarî birim olan kazada, kadılar her türlü adli uyuşmazlığa bakar, noterlik görevi yapar, örfî hukuka dair konularda ise merkezden gelen yönergelere göre karar verirdi.¹

Osmanlı adalet sisteminde *temyiz*² görevi ise yüksek rütbeli kadılar olan, Rumeli ve Anadolu Kadıaskerlerine aitti. Kadıaskerler, Divân-ı Hümâyûn'da ya da sadrazam divânında temyiz davalarına bakarlardı. Bu tür davalar kadıaskerin konağında da görülebilmekteydi. Ayrıca haftanın belirli günlerinde sadrazam başkanlığında ve adalet sisteminin en üst kişisi olan şeyhülislâm gözetiminde "Huzur Murafaası" denilen mahkeme toplanır, yüksek temyiz görevini yerine getirirlerdi. Huzur Murafaası'nda, Rumeli Kadıaskeri dava dinler, varsa yanlış hükümleri düzeltirdi. Dava sayısının çok fazla olduğu günlerde, sadrazamın onayı ile Anadolu Kadıaskeri de temyiz davalarına bakar, hüküm verir yanlış ve hukuka uymayan kararları bozarlardı. Yine sadrazam uygun görürse emekli kadıaskerler de temyiz davalarına bakarlardı.³

Klasik Osmanlı yargı sisteminde Divân-ı Hümâyûn önemli ve merkezi bir işleve sahipti. Divân-ı Hümâyûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren, hükümdar adına yasama, yargı ve yürütme fonksiyonlarını, kuvvetler birliği esası içerisinde yürütmekteydi. Bütün kanunlar, Divân-ı Hümâyûn'da görüşülüp karara bağlandıktan sonra, padişahın onayı ile fermanlar ya da hatt-ı hümâyûnlar veya XIX. yüzyılda irâdeler yoluyla yapılmakta ve yürürlüğe konulmaktaydı. Bu tür yasama faaliyeti daha çok örfî hukuk çerçevesinde değerlendirilmelidir.⁴ Divân-ı Hümâyûn, Topkapı Sarayı'nın Kubbealtı denilen bölümünde Sadrazam başkanlığında, Kubbealtı Vezirleri, Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri, Defterdar ve Nişancı'nın katılımlarıyla toplanmakta, siyasî, idarî, askerî, malî işler ile şer'î ve örfî hukuk ilgilendiren konular da görüşülerek karara bağlanmaktaydı.⁵ İmparatorluğun kuruluşundan itibaren varlığı bilinen

¹ Kadılık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayını, Ankara, 1984, s. 83-160. Üçok, Coşkun - Mumcu, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976. Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.

² Arapça meyz kökünden gelen temyiz kelimesi ayırma seçme manasında ya da tefrik-i hayr u şer' yani iyi ile kötüyü birbirinden ayırmak anlamında kullanılan bir sözcüktür. Bir diğer anlamı da iyi ile kötüyü birbirinden ayırabilme kuvveti, bir davayı temyiz etmek, onu en üst mahkemeye başvurmak suretiyle, doğru ile yanlış birbirinden ayırabilme erkine sahip, en yüksek mahkemeye götürerek, tam adaleti aramak veya sağlamak faaliyeti. Bkz. Şemsettin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 441.

³ Bkz. Üçok/Mumcu, a.g.e., s. 229.

⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda örfî hukukun niteliği hakkında bkz.: İnalçık, Halil, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", AÜ SBF Dergisi, XIII, 1958, s. 319-341.

⁵ Divân-ı Hümâyûn'un önemi ve işlevleri hakkında şu eserlere bakılabilir: Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayını, Ankara, 1986,

ve Fatih Dönemi'nde kurumlaşarak, en gelişmiş klasik halini alan Divân-ı Hümâyûn, İmparatorluğun sonuna kadar sembolik de olsa varlığını sürdürmüş fakat XIX. yüzyıl başlarından itibaren önemini kaybetmiş, yetki ve fonksiyonlarını başka kurumlara devretmiştir. Divân-ı Hümâyûn'un önemini kaybetmesinden sonra, işlevlerini devrettiği kurumlar sadrazamlık, yani XIX. yüzyılın güçlü Bâb-ı Âlî'si ile özellikle III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) dönemleri boyunca Meclis-i Meşveret olmuştur.⁶

Tanzimat Dönemi (1839-1876) kuşkusuz Osmanlı devlet yapısında temel değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, devlet kurumlarının merkezî, modern ve çağın ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden yapılandırıldığı bir süreç olmuştur. 3 Kasım 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı ile ifadesini bulan bu değişimin temel prensipleri, Osmanlı tebaasının can, mal ve ırz dokunulmazlığının sağlanması, adil ve herkesin geliriyle orantılı bir vergi sisteminin oluşturulması ve üçüncü olarak askerlik yükümlülüğüne kura usulü getirilip belirli bir süreye bağlanarak adaletli bir yapıya kavuşturulması olarak özetlenebilir.⁷ Öte taraftan Tanzimat Dönemi karakteri itibarıyla düalist bir yapı arz eder. Bu eski kurumlarla yenilerin aynı zaman ve mekânda birlikte var olduğu, kimi zaman birbirleriyle uyuşan, zaman zaman çelişen, ancak her iki durumda da modern ve merkezî bir devlet yapısını amaçlayan bir karakterdir.

Tanzimat Fermanı ile haklar ve yükümlülükler yönünden Osmanlı tebaasının devlet ile ilişkileri belirlenip, padişahın yetkileri kendi rızasıyla sınırlanırken (*oto-limitation*), bu yeni prensiplere uygun yeni kurumlar da oluşturulmaya başlanmıştır. İşte bu kurumların başında Divân-ı Hümâyûn'dan boşalan yeri doldurmak üzere 24 Mart 1838 tarihinde II. Mahmud tarafından Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur.⁸ Padişahın danışma kurulu olarak çalışan meclis Meclis-i Vâlâ tıpkı Divân-ı Hümâyûn gibi, mutlakiyetçi bir sistemde, kuvvetler birliği esası içerisinde, hükümdarın yasama, yürütme ve yargı erklerini, onun adına kullanmaktaydı. Özellikle kuruluşundan bir yıl sonra ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın temel prensiplerini hayata geçirecek bir reform meclisi, bir yüksek yargı organı olarak işlev görecekti.

s. 1-95. Mumcu, *Ahmet Divân-ı Hümâyûn*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986. Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Divân-ı Hümâyûn'dan Meclis-i Meb'ûsân'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", İnalçık, Halil - Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Ed.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006, s. 273-284.

⁶ Meclis-i Meşveret hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Bernard, "Meşveret", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı: 12, 1981-82, ss. 775-782. Mumcu, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nde Meşveret Yöntemi Demokratik Bir Gelişme Sağlayabilir miydi?", H. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, IV/1, 1985, s. 33-23. Akyıldız, Ali, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993, s. 177-179.

⁷ Tanzimat Fermanı ve dönemin reformları hakkında bkz. İnalçık/Seyitdanlıoğlu (ed.), a.g.e., 2006.

⁸ Meclis-i Vâlâ'nın kuruluşu hakkında bkz. Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ 1838-1868*, TTK Yayını, Ankara, 1996.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Meclis-i Vâlâ ile birlikte çalışacak ve bu meclisin üyelerinin yanı sıra, hükümet üyeleri (nâzırlar), yüksek rütbeli devlet memurları (rütbe-i ulâ sınıf-ı sânisî), emekli yüksek devlet memurlarının da katılımıyla oluşturulan Meclis-i Âli-i Umûmî de kurulmuştu. Meclis-i Umûmî, bir senato ya da Meclis-i Ayân gibi çalışacak, Meclis-i Vâlâ'da alınan kararlar ve yapılan yargulamalar, burada kabul veya red, ya da değiştirildikten sonra kesinleşmek üzere padişahın onayına sunulacaktı. Böylece Osmanlı Devleti'nde kararlar kademeli bir şekilde danışma meclisleri süzgecinden geçirilerek⁹ "kollektif aklın" bir sonucu olarak yürütülecekti.

Tanzimat Dönemi boyunca Meclis-i Vâlâ monolitik ve standart bir yapı izlememiş çeşitli nedenlerle bölünüp birleştirilerek *yasama*, *yürütme* ve *yargı* kuvvetlerinin ayrılmasına giden bir tarihsel gelişim süreci takip etmiştir. Meclis-i Vâlâ'nın 1838-1854 yılları arasındaki, birinci tek yapılı dönemindeki, başarılı çalışmaları işlerin aşırı derecede artmasına yol açmıştır. Devlet hayatını ilgilendiren hemen her konuyu görüşüp karara bağlaması, yargı ve yasama işlerinin yavaş yürütülmesine neden oluyordu. Öte yandan Tanzimat Fermanı'nın ve hazırlanması tasarlanan Islahat Fermanı'nın (1856) uygulanması önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştı. Ayrıca Meclis-i Vâlâ'nın kurucusu ve koruyucusu Mustafa Reşid Paşa'nın rakipleriyle çekişmeleri, daha geniş yetkilerle donatılmış, gerektiğinde yüksek rütbeli devlet adamlarını da yargılayacak (sadrazam, nâzırlar) bir meclisi teşkilini elzem hale getirmişti.

Bu nedenlerle Meclis-i Vâlâ, ikiye ayrılarak, 26 Eylül 1854 tarihinde Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adıyla iki organ teşkil edildi. Meclis-i Âli-i Tanzimat, yasama ile görevlendirildi. Tanzimat reformlarının gerektirdiği bütün kanun, nizamnâme, dâhilî nizamnâmeler bundan sonra Meclis-i Tanzimat'ta hazırlanıp kararlaştırılacaktı. Yeni meclis Bakanlar Kurulu ile eşit güce sahipti. Başkanı doğrudan padişaha başvurabilecekti. Meclis-i Vâlâ sadece Sadâret tarafından kendisine sunulan konuları kararlaştırırken Meclis-i Tanzimat bu konuda bağımsız kılınacak ve kendi uygun gördüğü meseleleri ele alabilecekti. Meclis-i Tanzimat, üst rütbeli memurları yargılayabilecek, tanıklık etmek üzere çağırabilecek, nezâret arşivlerini incelemek üzere memurlar gönderebilecek ve Tanzimat hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını denetleyebilecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez yasama gücü diğerlerinden üstün sayılarak denetleme yetkisini hâiz kılınmıştır.¹⁰ Böylesine geniş yetkilerle donatılan Meclis-i Tanzimat'ın başına Tanzimat Devri'nin ünlü devlet adamlarından Âli Paşa (1815-1871) getirildi.

⁹ Meclis-i Umûmî hakkında bkz. Seyitdanhoğlu, a.g.e., s. 67-76; Akyıldız, a.g.e., s. 185-188. Ayrıca Meclis-i Umûmî'nin bir "senato" bir "ayân meclisi" niteliğine dair ilginç bir araştırma için bkz. Demirci, H. Aliyar, *İkinci Meşrutiyette Ayân Meclisi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 1-32.

¹⁰ Meclis-i Tanzimat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seyitdanhoğlu, a.g.e., 47-52.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ise 1854-1861 arasında bir yüksek yargı organı (*appeal court*) olarak varlığını sürdürdü. Bu dönemde Meclis-i Vâlâ, aynı zamanda kanun yapma işlevini de haizdi. Ancak ağırlıklı olarak yargı fonksiyonu ön plana çıkmış ve bünyesinde bulunan Deâvî Dairesi yoluyla ceza ve idarî davalara bakmıştır.¹¹

9 Eylül 1861'de iki meclisin yeniden birleştirilmesine karar verildi.¹² Kuşkusuz bu birleşme ile Meclis-i Vâlâ 1868'e kadar sürecek yeni bir gelişme evresine girmişti. 1861-1868 evresinde Meclis-i Vâlâ, üç temel birime ayrıldı. Bunlardan birincisi yasama işlerini yürütecek *Kanûn ve Nizâmât Dairesi*, ikincisi ülke yönetiminde sadrazam ve kabineye karar alma sürecinde yardımcı bir kurul olarak düşünülmüş *Umûr-ı İdâre-i Mülkiye Dairesi*, üçüncüsü ise bir yüksek temyiz mahkemesi (*appeal court*) şeklinde çalışacak olan *Muhakemât Dairesi* idi. Dönemin ünlü hukukçu ve tarihçilerinden olan Ahmed Cevdet Paşa bu yeni oluşumu şu şekilde tanımlamaktaydı: “*Âzâsından bulunduğumuz Meclis-i Tanzimat bu kerre Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye ilhak buyruldu ve Meclis-i Vâlâ'nın ayrıca bir dairesi olmak üzere Kanûn Dairesi denildi*”.¹³

Böylece Tanzimat Fermanı ile ilan edilen Osmanlı tebaasının can, mal ve ırz masûniyeti yeni Ceza Kanunnâmesi ile yürürlüğe giriyor, 1839'dan sonra dönem boyunca kurulan “Bidâyet” ve “İstinâf” mahkemeleriyle, vilâyet ve sancaklar düzeyinde kurulan Muhasıllık Meclisleri'nde (vilâyetlerde Büyük Meclis, sancaklarda Küçük Meclis) yapılan yargılamalar, İstanbul'da kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye, onun yargılama yetkileri çerçevesinde, temyize gönderiliyordu. Tıpkı klasik dönemin Divân-ı Hümâyûn'u gibi, Meclis-i Vâlâ da bir yüksek yargı organı olarak, oluşum halindeki yeni adalet sistemindeki üstün konumunu almaktaydı.¹⁴

Dönemin resmî gazetesi Takvim-i Vekâyî'nin 187. sayısında Tanzimat Fermanı'nın metni ile birlikte yayınlanan ek bir fermanda, Tanzimat Fermanı sonrası modern adalet ve yargılama anlayışı açık bir biçimde ifade edilmiştir: “... herkes yani gerek Müslim ve gerek reaya olsun tebaa-i Devlet-i Aliyyemden olan cemi' nâs, can ve malına ve ırz ve nâmusuna külli serbestiyet üzere mâlik ve mutasarrıf olub çünkü bir âdemin şer'an ve kanûnen da'vası âlenen görülüb hükm olunmadıkca, taraf-ı şâhânemden kimse hakkında bir şey yapılmayacağından vüzerâdan tâ çobana kadar sâir nâsdan dahî kimse kimsenin bi-gayr-i hakkın fuzulî can ve malına ve ırz ü namusuna sakımb el uzatmasın... bir kimsenin kabahati zuhûr eyledikde ol kimse da'vası

¹¹ Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 120; Ekinci, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 151-157.

¹² Seyitdanlıoğlu, a.g.e., 53-55.

¹³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 13-20, Yay. Haz.: Cavid Baysun, TTK Yayını, Ankara, 1986, s. 153.

¹⁴ Tanzimat Dönemi'nde kurulan Muhasıllık Meclisleri, Vilâyet Meclisleri ve genel olarak meclisler hakkında şu eserlere bakılabilir: Çadircı, Musa, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayını, Ankara, 1991; Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 273-284.

muktezâ-yı şer‘-i şerîf üzere açıktan açığa gâyet dikkatli görülerek hakkı hak olunsun... şer‘an katl veya başka bir dürlü sûretle cezâsı görülmek lazım gelir ise dahî Der-Saadetime inhâ ile i‘lâm olunmadıkca ve bu tarafda dahî evvel emirde şer‘-i şerîfe ve kanûn-ı münife tatbik ve gereği gibi istiknâh ve tetkik birleb‘adehu vâki’ olacak hükm-i kavî üzerine taraf-ı eşref-i şâhânemden izn ü ruhsât-ı mülûkânem sâdırolmadıkca o makûle büyük kabahatlerin hakkında bile gizli ve âşikâr katl ü idâm muamelesi tecvîz olunmasın... kimselerin yalnız kendüsü kabahatlü olub vârisleri ol kabahatten hissedâr olmamaları... vereseleri hukûk-ı irsiyyelerinden zerre kadar mahrûm olmasın.”¹⁵

Tanzimat Dönemi'nin hukuk anlayışı Osmanlı vatandaşlarına kanun önünde, ister *vüzerâ* ister *çoban*, herkese eşit bir yargılama hakkı getirdiği gibi Müslüman olsun olmasın bütün tebaaya da eşitlik sağlayarak süregelen eşitsizliğe bir son vermekteydi.¹⁶ Öte yandan “*şer‘an veya kanûnen âleni*”lik ilkesiyle de adil yargılamanın temel unsuru olan duruşmaların açıklığına vurgu yapılmaktaydı. Hukuk anlayışındaki bir diğer önemli değişiklik ise suç işleyenlerin “*yalnız kendüsü kabahatlü olub vârisleri ol kabahatten hissedâr olmamaları... vereseleri hukûk-ı irsiyyelerinden zerre kadar mahrûm*” tutulmamaları prensibiydi. Böylece ceza sorumluluğunun şahsiliği kabul edilmek suretiyle, ceza hukukunun insanileşmesinin, insan haklarına uygun biçime dönüştürülmesinin temelleri atılmış oluyordu. Mahkemelerde duruşmalar açık ve âdil olacak, karar öncesinde kapsamlı bir soruşturma ve inceleme yapılacaktı. Kararlar yeni *Cezâ Kanûnnâme-i Hümâyûn*'u gereğince Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye gönderilecek, burada alınan karar Meclis-i Âli-i Umûmî'de bir kez daha görüşüldükten sonra verilen cezanın uygulanması, padişahın onayı bağlı olacaktı.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde modern yüksek yargı sisteminin doğuş ve gelişiminde Meclis-i Vâlâ'nın 10 Mayıs 1868'de Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye iki kısma ayrılmasının çok önemli rolü olmuştur. Şûra-yı Devlet, Mustafa Reşid Paşa tarafından yetiştirilen ikinci kuşak Tanzimatçı elitin eseri bir organdır. Başta kurucusu Sadrazam Âli Paşa olmak üzere, Fuad Paşa, Midhat Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye adlarıyla iki ayrı bünyede biçimlenen bu yeni meclislerin yaratıcıları olmuşlardır.¹⁸

¹⁵ Takvim-i Vekâyi, def'a 187 (15 Ramazan 1255/22 Kasım 1839). Ayrıca bkz.: Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayını, Ankara, 1985, s. 180-189.

¹⁶ Tanzimat Dönemi'nde Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukukî durumları hakkında bkz.: Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, TTK Yayını, Ankara, 1989; Yine bkz.: Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci)*, TTK Yayını, Ankara, 1996.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uçok/Mumcu, a.g.e.

¹⁸ Tanzimat Dönemi devlet adamları hakkında bkz. Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyülü*, Hil Yayınları, İstanbul, 1983, s. 179-206; *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara, 13-14 Mart 1985, TTK Yayını, Ankara, 1987; Ölmezoğlu, Ali, *Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, Manisa, 2002;

Şûra-yı Devlet'in kuruluşunun ülke yönetiminde yapılan reformlarla yakın ilişkisi bulunmaktaydı. 1864'te hazırlanıp yürürlüğe konulan *Tuna Vilâyeti Nizâmnâmesi*'ne göre vilâyet teşkilatı yeni baştan düzenlenmişti.¹⁹ Eski eyalet sistemi yerine nahiye, kaza ve sancaklardan oluşan "vilâyetler" kurulmuştu. Vilâyetlerde vâililerin, sancaklarda mutasarrıfların, kazalarda kaymakamların başında bulunacakları meclisler teşkil edilecekti. Bu meclisler idarî ve adlî yetkilere sahip olacaklar ve üyeleri arasında bölgenin Müslim ve gayr-i Müslimlerinin, iki yıllığına seçimle gelen temsilcileri bulunacaktı. Bu vilâyetlerde kurulan karma mahkemelerin üyeleri de bu yolla belirlenecekti. Nizâmnâmeğe göre, yılda bir kere vilâyet merkezlerinde diğer sancak ve kazalardan gelecek temsilcilerden oluşan bir Meclis-i Umûmî toplanacak ve vilâyeti ilgilendiren işler bu mecliste müzakere edilecekti. Taşra yönetiminde bu meclisler ve mahkemeler yoluyla idarî ve adlî işler ayrılıyordu. Böylece İstanbul'dan önce taşra yönetiminde bu ayrılığın temelleri atılmış oluyordu. Bu reform Tuna Vilâyeti'nde Mithat Paşa ve Halep Vilâyeti'nde Ahmed Cevdet Paşa tarafından uygulanmış ve sistemin tedricen imparatorluğa yayılmasına çalışılmıştır. Vilâyetlerde uygulanan bu sistemin başarısı merkezde de yeni bir düzenlemeyi gerekli kılmıştı. Şûrâ-yı Devlet'in kuruluşunu gündeme getiren temel unsurlardan birisi bu olmuştur.

Şûrâ-yı Devlet'in teşkilini gerektiren ve ona model olan diğer bir önemli unsur da Fransa'da Napoléon tarafından kurulan *Conseil d'Etat*'dir. Bu konsey yasama ve yüksek yargı işlevlerini yürütmekteydi. Karar ve önerileri devlet başkanının onayı olmaksızın kesinleşmemekteydi. Fransa'da 1867'de III. Napoléon'un otokratik yönetimi dizginlenmiş, liberal bir devlet oluşturma çabaları artmıştı. Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Bourée de Âlî ve Fuad Paşalara Müslim ve gayr-i Müslim tebaanın birlikte temsil edilebileceği *Conseil d'Etat*'ya benzer bir meclis önerisinde bulunmuştu.²⁰ Öte taraftan başta Namık Kemal, Ziya Paşa ve Tunuslu Hayreddin Paşa olmak üzere Osmanlı aydınları da böyle bir meclisin teşkilini gerekli görüyorlar ve bu yolda eleştirilerde bulunuyorlardı. Bunların yanı sıra 1867 yılında Fransa, İngiltere ve Almanya'yı ziyaret etmiş olan Sultan Abdülaziz de (1861-

Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İstanbul, 27-28 Mayıs 1995, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1986; *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, TTK Yayını, Ankara, 1986; Öztuna, Yılmaz, *Tanzimat Paşaları Âlî ve Fuat Paşalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006; Koç, Bekir, *Midhat Paşa 1822-1884*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2002.

¹⁹ Tuna Vilâyet Nizâmnâmesi ve getirdikleri hakkında bkz. Seyitdanlıoğlu, Mehmet "Tuna Vilâyet Nizâmnâmesi, Yerel Yönetim Metinleri III", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, V/1, Mart 1996, s. 67-81; Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler 1840-1878*, TODAİ Yayınları, Ankara, 1974, s. 33-80.

²⁰ Şûrâ-yı Devlet'in kuruluş hazırlıkları için bkz. Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 30-35; 55-67; Ekinci, a.g.e., s. 333-338.

1867) Avrupa'da gördüklerinden etkilenmiş ve konunun önemini kavramıştı.²¹

Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, 4 Mart 1868/11 Zilkâde 1284 tarihinde kuruldu.²² 10 Mayıs 1868'de Sultan Abdülaziz'in de bulunduğu bir merasimle açıldılar. Abdülaziz irâdesinde, "... ziyâde lüzûmu olan ıslahâtın biri dahî mesâlih-i hukûkiyyenin umûr-ı mülkiye ve hükûmet-i icrâiyyeden tefriki hususu olub bu madde-i mu'tenâ-bihânın dahî bir an evvel yoluna konulması" gerektiğini belirtmekteydi. Şûrâ-yı Devlet, her biri bir reis-i sâninin başkanlığında;

Umûr-ı Mülkiye ve Harbiye Dairesi,

Maliye ve Evkâf Dairesi,

Adliye Dairesi,

Umûr-ı Nâfiâ ve Ticaret ve Ziraât Dairesi,

Maarif Dairesi olmak üzere beş daireye ayrılmıştı. Şûrâ'nın görevleri yayınlanan 14 maddelik tüzüğünde belirlenmişti. Devlet yönetimini ilgilendiren bütün konuları görüşmek, her çeşit yasa tasarıları ve tüzükleri (dahilî nizâmname) incelemek ve hazırlamak, her türlü idarî konu hakkında karar vermek, mülkî ve adlî makamlar arasındaki anlaşmazlıklarda mercii tayin etmek, yürürlükteki yasa ve tüzükler hakkında devlet dairelerinden gelen yazıları oy bildirerek cevaplandırmak, devlet memurlarını yargılamak, idarî yargı davalarına bakmak, padişah ve nâzırlar tarafından kendisine sorulacak her türlü mesele hakkında görüş bildirmek, vilâyet meclislerinden gelen ıslahata ilişkin konuları incelemek.²³ Şûrâ-yı Devlet'e gelen konular öncelikle ilgili oldukları dairelerde ele alınacak, sonra Şûrâ'nın bütün üyelerinin toplanmasıyla oluşan genel kurulda yani Heyet-i Umûmîyesi'nde görüşülüp son şekli verildikten sonra Sadâret'e gönderilecekti. Kararlar Padişah onayından sonra kesinleşerek resmî gazete Takvim-i Vekâyî'de yayınlanarak yürürlüğe girmektedir.²⁴

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye de "*Devlet-i Aliyye'de da'vâ-yı kanûniye için*" en yüksek mahkeme olarak kurulmuştu. Şer'î mahkemeler ile gayr-i Müslimlerin mahkemeleri dışında kalan, bidâyet ve istinaf mahkemelerinden gelen hukuk ve cinayet davalarına bakacak ve bir yüksek temyiz mahkemesi olarak çalışacaktı. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizâmiye olmak üzere iki kısma

²¹ Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 56-57. Ayrıca bkz.: Özdeş, Orhan, *Yüzyıl Boyunca Danıştay 1868-1968*, TTK Yayını, Ankara, 1968; Görelî, İsmail Hakkı, *Devlet Şûrası (Şûrâ-yı Devlet-Danıştay)*, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1953.

²² Metni yayınlanan bu irâde için bkz. İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, Cilt I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1982, s. 314; Özdeş, a.g.e., s. 5-6; Görelî, a.g.e., s. 53. Şûrâ-yı Devlet'in kurulduğunu ilan eden irâde/hatt-ı hümayûn ve bu iki meclisin nizâmnameleri 25 Nisan 1868/ 2 Muharrem 1285 tarihli Takvim-i Vekâyî'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bkz. Takvim-i Vekâyî, def'a 963.

²³ Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 58.

²⁴ Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 58.

ayrılmıştı.²⁵ Özellikle Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda idarî yargının daha da belirginleştiği, devlet memurlarının ya da vatandaşların, devletin idarî tasarruflarından doğan anlaşmazlıkları ve davaları da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de olduğundan daha belirgin bir niteliğe kavuşmuştur.

Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin üyelikleri de üçte iki oranında Müslim, üçte bir oranında gayr-i Müslimlerden olmak üzere, hükümet tarafından eyâletlerden gelen listeler içinden seçilip belirlenerek temsili bir yapıya kavuşturuldu. Böylece merkezî düzeyde sınırlı da olsa halkın yasama faaliyetine katılması sağlandı. Öte yandan 1838'de kuruluşundan itibaren geçirdiği değişiklikler ile parlamenter sisteme geçişte önemli bir aşama daha gerçekleştirildi. Özellikle Şûrâ-yı Devlet'in genel kurul salonu bir "amfi teatr" şeklinde düzenlenmiş ve bir parlamento havası verilmişti.²⁶

Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye işlevlerini 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı ile yürürlüğe giren Kanûn-i Esâsî gereğince 19 Mart 1877 tarihinde toplanan ilk Osmanlı Parlamentosunun açılışına kadar sürdürdü. Bu tarihte yasama yetkilerini Meclis-i Meb'ûsân'a devretti. Yüksek yargı alanına giren fonksiyonlarını ise Cumhuriyet Dönemi'ne kadar sürdürmüş ve bu bakımdan "Danıştay" ve "Yargıtay"ın tarihsel temellerini teşkil etmiştir.

Tanzimat Dönemi'nin bütünü göz önüne alınarak, Meclis-i Vâlâ'nın yapısı incelendiğinde onun yasama işlevinin yanı sıra bir yüksek yargı organı olarak yargı işlevini de yüklendiği görülür. Meclis Vâlâ, Tanzimat Fermanı ile ortaya konulan hukukî ilkeleri tatbik etmiş ve yargılama olmaksızın hiç kimseye ceza verilmemesi ilkesi üzerinde titizlikle durmuş,²⁷ Tanzimat'la birlikte hazırlanarak 1840'ta yürürlüğe giren Ceza Kanunu'nun uygulanmasını sağlamıştır. Meclis Vâlâ, bir idarî ceza mahkemesi olarak çalışmış, özellikle Tanzimat'ın gereklerini yerine getirmeyerek keyfi davranan yöneticileri yargılamıştır.²⁸ Devlet memurlarının rüşvet almalarının engellenmesi üzerinde önemle durulmuş ve Mülkiye memurlarının bu hususa ilişkin davaları Meclis Vâlâ tarafından yürütülmeye başlanmıştır.²⁹ Yargılanan memurlar

²⁵ Takvim-i Vekâyi, def'a 1055 (5 Zilkâde 1285/17 Şubat 1869); Düstur, I. Tertib, Cilt: I, İstanbul, 1289, s. 325-342.

²⁶ Şehsuvaroğlu, Haluk, *Sultan Aziz, Hususî, Siyasî Hayatı ve Ölümü*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, ty., s. 205.

²⁷ Mumcu, Ahmet, "Hukukçu Gözüyle Mustafa Reşit Paşa", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, ss. 39-48.

²⁸ Çadircı, Musa, *Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi DTCF, Ankara, 1979.

²⁹ Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 118-119. Rüşvet, bu dönemde üzerinde en çok durulan sorunlardan biri olmuş, rüşvetle ilgili pek çok dava görülmüştür. Bu konuyla ilgili bazı örnekler için bkz. Takvim-i Vekâyi, def'a 182 (16 C.evvel 1255/28 Temmuz 1839); def'a 510 (18 Zilhicce 1270/13 Eylül 1854); def'a 519 (19. C.ahir 1271/3 Mart 1855); BOA., Ayniyat Defteri, no 448, s. 50; Sadık Rifat Paşa, *Müntahabât-ı Âsar*, İstanbul: Ali Bey

arasında sadrazamlık yapmış olanlar dahi bulunmaktadır. Sadrazam Husrev Paşa, Edirne Vâlisi Nâfiz Paşa, Kocaeli Müşiri Âkif Paşa, Konya Vâlisi Hakkı Paşa, Ankara Müşiri Davud Paşa, Bozok ve Kayseri Mutasarıfı Celâl Paşa, Meclis Vâlâ'da yargılanan üst düzey yöneticilerden bazılarıdır.³⁰

Meclis Vâlâ, Tanzimat Dönemi idarî reformlarıyla kurulan Vilâyet Meclisleri'nin yargılamalarında da Temyiz Mahkemesi görevi yapmaktaydı. Vilâyet ve Sancak Meclisleri'nde görülen katl, yaralama, hırsızlık ve pranga cezalarında Meclis Vâlâ kararları inceleyerek karara varıyor, daha sonra karar Meclis-i Âli-i Umûmî'de görüşülüp Padişaha arz ediliyor eğer onaylanırsa İradesi alınarak kesinleşiyordu.³¹ İşleyişi göstermesi bakımından şu olay bir örnek olarak verilebilir:

“Sivas'da vâki Kaleardı ahâlisinden ve yine karye-i merkûm ahâlisinden Bozoğlu Yusufun beş yüz guruşluk eşyasını sirkat eylemiş ve Baldır Bazarı mahalle sâkinlerinden Çavuşoğlu Mehmed'e tabanca çekmiş olduğundan merkûmlar meclise ilkâ olunmuş olduğu, bâ-mazbata ve i'lâm inhâ kılınmış ve ardından keyfiyet Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye lede'l-havale bu makûle sirkat kâr-ı mekrûhuna mütecâsır olanların üç ve ale'l-utlak nâsdan biri yek diğere silah çekdiği halde bir sene müddet ile pranga-bend olmuş olmaları Kanûnnâme-i Hümayun ahkâmı iktizâsından olmak hasebiyle... Meclis-i Vâlâ-yı mezkûrda müzâkere ve tensib ve Meclis-i Âli-i Umûmî'de dahî tasvib kılınub hâk-pây-ı şâhânedan lede'l-istizân irâde-i seniyye-i mülukâne dahî ol vecihle müteallik buyurulmuş...”³²

Meclis-i Vâlâ'nın yüksek temyiz görevi yalnızca yeni Ceza Kanunu hükümleri ile sınırlı değildi. Aynı zamanda kadı mahkemelerinde görülen Şer'î davalarda da eğer karar kendisine gelmiş ise karar vermekteydi. Temyize gelen davanın hangi mahkemedeki gönderildiğine göre *“Meclis-i Vâlâ'dan tedkikât-ı şer'îyye ve nizâmîyesi”* çerçevesinde davalara bakılmaktaydı. Bu tür davaları Meclis-i Vâlâ'nın

Matbaası, 1290-1293, s. 23-25; Ahmed Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, (yay. M. Aktepe), Cilt: IX, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, 1989, s. 17.

³⁰ Bu yargılamalar hakkında bkz. Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 119; Husrev Paşa'nın yargılanması için bkz. Takvim-i Vekâyi, def'a 202 (28 C.ahir 1256/29 Ağustos 1840); Muharrerât-ı Nadire, Cilt: XIV, (Yazarı ve tarihi belirsiz), s. 589-598. Diğer Paşaların yargılanması için sırasıyla bkz. Takvim-i Vekâyi, def'a 201 (13 C.evvel 1256/13 Temmuz 1840), def'a 198 (Gurre-i R.evvel 1256/3 Mayıs 1840), Ahmed Lütü Efendi, a.g.e., Cilt: IX, s. 15; Takvim-i Vekâyi, def'a 201 (13 C.evvel 1256/13 Temmuz 1840); Ahmed Lütü Efendi, a.g.e., s. 125-126; Takvim-i Vekâyi, def'a 307 (17 Zilkâde 1262/7 Kasım 1846).

³¹ Meclis Vâlâ'nın bu tip temyiz kararları Ayniyat Defterlerine kaydedilmekte ve resmi gazete Takvim-i Vekâyi'de yayınlanmakta ve ceza infaz edilmekteydi. Bu konulara ilişkin örnekler için Takvim-i Vekâyi koleksiyonu zengin bir kaynaktır.

³² BOA., Ayniyat Defteri, no 448, s. 12. Ayrıca bkz. Takvim-i Vekâyi, def'a 224 (25 R.evvel 1257/17 Mayıs 1841); def'a 743 (3 Zilkâde 1280/10 Nisan 1864).

“Meclis-i Vâlâ Müftüsü” denilen İlmiye sınıfından üyeleri görmekteydiler.³³

Meclis-i Vâlâ'nın yargılamaya ilişkin mesaisi diğer görevlerinin yanı sıra çok vaktini almakta, davaların aksamasına ve kararların gecikmesine sebep olmaktaydı. Bu sorunları çözmek üzere 1850'den sonra Pazartesi ve Perşembe öğleden sonraları, “umûr-ı muhâkemât ve murafaat ve istintak” için ayrıldı. Önemli ve uzun sürmesi muhtemel davalarda Meclis-i Vâlâ bünyesinde komisyonlar oluşturularak muhakemenin yürütülmesine karar verildi. Komisyonun aldığı karar Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek nihâî şeklini alacaktı.³⁴ Gayr-i Müslim Osmanlı vatandaşları arasında çıkan anlaşmazlıkların da Meclis-i Vâlâ'da görüşülebildiğini ancak bu durumda anlaşmazlığa düşen tarafların dinî liderlerinin de bulunabildiklerini belirtmek gerekir.

Sonuç olarak Tanzimat Dönemi'nde Yüksek Yargı hakkında Meclis-i Vâlâ'nın merkezî ve başat bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Yargı yetkisi Meclis-i Vâlâ tarafından kullanılmakta ve Meclis-i Âlî-i Umûmî tarafından bu yetki paylaşılmaktaydı. Ancak mutlakiyetçi bir monarşi olan Osmanlı İmparatorluğu'nda kararların kesinleşerek yürürlüğe girmesi Padişahın onayına bağlıydı. Bununla birlikte dönemin bütünü göz önüne alındığında bu kararların neredeyse tamamına yakınının değiştirilmeksizin onaylanması, Meclis-i Vâlâ ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yargı özerkliğine ya da bağımsızlığına doğru bir yöneliş başladığını göstermektedir. Bu bakımdan Meclis-i Vâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nda yargının özerkliğinin doğduğu ve geliştiği bir kurum olarak Türk hukuk ve adalet tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Öte yandan, kuşkusuz, modern Türk hukuku ve demokrasisi önemli oranda Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanan büyük değişimin eseridir. Bunun yanı sıra, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu köklü bir değişim içerisine girmiş hukuksal alanda yeni kanunların resepsiyonuyla geleneksel sistem, modern bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştı. Tanzimat Fermanı'na bu konu “... bundan böyle Devlet-i Aliyye ve memalik-i mahrûsamızın hüsn-i idâresi zımında b'azı kavânin-i cedîde vaz' ve te'sîsi lâzım ve mühimm görünerek...” şeklinde ifade edilmiş bulunuyordu.³⁵

³³ Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Tanzimat'ın nizâmnâmelerinde “Meclis-i Vâlâ Müftülüğü” ve buna dair herhangi bir kayıt ve bilgi yoktur. Ancak Meclis'te bu unvanla görev yapan kişiler bulunmaktaydı. Ulema sınıfının en yüksek rütbelerinden olan sadr rütbeliler arasından seçilen üyelerden Mehmed Arif Hilmi Efendi, Sa'duddin Efendi ve Muhtar Efendi daha sonra Şeyhülislâmlık makamına atanan Meclis üyeleridir. Bkz. Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 85 ve 120.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 120; Sâlnâme sene 1267, İstanbul, 1267, s. 105.

³⁵ Tanzimat Fermanı için bakınız. İncalcık/Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007. Azrak, Ülkü, “Tanzimat'tan

Hukuk alanındaki yenileşme çabalarında, Osmanlı Devlet adamları, kimi zaman geleneksel Osmanlı hukuku ile modern hukukun uzlaştırılması yolunda gitmişler bazen de ağırlıklı olarak Fransız hukukundan olmak üzere, yasalar ya doğrudan resepsiyon yoluyla ya da küçük değişikliklerle alınarak yürürlüğe konulmuştur.³⁶

Geleneksel hukukun modernleştirilmesi, 1858 tarihli *Arazî Kanûnnâmesi* ile ve 1870-1877 tarihleri arasında yürürlüğe konulan Osmanlı medenî hukuk kanunu *Mecelle*'nin hazırlanması şeklinde olmuştur. Böylece, toprak hukuku ve medeni hukuk alanlarında yenileşme sağlanmıştır. Batı hukukundan küçük değişikliklerle yapılan "resepsiyonlar" ise daha çok ceza, usul ve ticaret hukuku alanlarında olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde bu amaçla altı önemli kanun hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunlar, 1850 tarihli *Kanûnnâme-i Ticâret-i Berrîyye*, 1858 tarihli *Cezâ Kanûnnâmesi*, 1862 tarihli *Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi*, 1864 tarihli *Kanûnnâme-i Ticâret-i Bahriyye*, 1880 tarihli *Usûl-i Muhâkemât-ı Ceza'îyye Kanûnu*, 1881 tarihli *Muhâkemât-ı Hukûkiyye Kanûnu*'dur.³⁷

Öte yandan, önemle belirtilmelidir ki, Tanzimattan sonra siyasal düşüncelerden doğan hukuksal süreçler de başlamış, Osmanlı vatandaşlarının can, mal ve ırz güvenliği devletin garantisi altına alınarak kamu hukuku ve anayasal düzene geçişte önemli adımlar atılmıştı. Anayasal düzende Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinde (1976-1908) meşruti monarşiye geçilmişse de bu durum uzun ömürlü ve kalıcı olamamış, Avrupa'da doğup gelişen egemenliğin ulusa ait olması düşüncesi gerçekleştirilememiştir. Mutlak monarşi ve saltanat varlığını geleneksel biçimde devam ettirmiştir. Bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan hukuksal süreçler demokratikleşme alanında sınırlı ve yetersiz kalmıştır.³⁸

Kamu hukuku ve özel hukuk alanında asıl büyük ilerleme ve gelişmeler Kurtuluş Savaşı ile kurulan yeni Türk devleti ile 1920-1938 yılları arasında yapılan reformlarla gerçekleştirilmiştir.

Özellikle demokrasinin olmazsa olmazlarından olan "ulus egemenliği" ilkesi, yeni devletin esası olarak kabul edilmiş ve bu esas toplum tarafından da kuvvetle benimsenerek, kısa sürede Türk'ün öz malı haline gelmiştir. 29 Ekim 1923 günü TBMM tarafından

Sonra Resepsiyon", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

³⁶ Mumcu, Ahmet, "Tanzimat Döneminde Türk Hukuk Resepsiyonu", Arı, Bülent/Aslantaş, Selim (ed.), *Adalet Kitabı*, Adalet Bakanlığı Yayını, Ankara, 2007, ss. 187-207

³⁷ Azrak, a.g.m., 1985, s. 602-606; Mumcu, a.g.m. (TDTHR.), 2007, ss. 187-207; Üçok/Mumcu, a.g.e., 1976, s. 304-340.

³⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal gelişmeler için bkz.: Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, Afa Yayınları, Ankara, 1996. Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı, İstanbul, 1978, s. 517-522.

“cumhuriyetin” ilan edilmesi, bu alanda yapılan en önemli değişim olmuştur. Böylelikle her bireyi özgür ve yurttaşlık bilincine sahip modern Türk toplumu doğmuş bulunmaktadır. 1 Kasım 1924’te Halifeliğin kaldırılması ile bu süreç tamamlanmıştır. Bu büyük değişim ile bir yasal metin olmayan, yazısız olan ancak, bütün hukuk ve yasal sisteme özünü, ruhunu veren ilkeler, toplum ve devlet hayatına yansımıştır. Bu yeni biçim ve öz ile devlet otoritesinin kaynağını değiştiren ulus egemenliği, demokratik haklar, siyasal haklar, laiklik, kadınların eşit bir biçimde toplum içerisinde yer alması ve bireyin haklarının tanınması yönünde en geniş anlamda hukuksal zemin doğmuş bulunuyordu. Alman ve Japon modernleşmesinde görülen bu büyük değişim sürecini Türk toplumu da başarılı bir biçimde başlatmıştı.³⁹ İşte bu temel ilkelerin ışığında, kamu ve özel hukuk alanlarında bir dizi reforma gidilebilmiştir.

Anayasal alanda ise 1921 Anayasası ilk anayasamız olarak TBMM tarafından hazırlanarak yürürlüğe konmuş ve Kurtuluş Savaşı’nın olağan üstü koşullarında “kuvvetler birliği” esasını temel alınmıştır. 20 Nisan 1924’te yapılan yeni anayasa da yine kuvvetler birliği temeline göre egemenliğin ulus adına kullanıldığı bir anayasal düzen ortaya koymaktaydı. 1924 Anayasası çok partili sisteme açık, demokratik nitelikler taşımaktaydı ve Türk vatandaşların her demokratik rejimde var olan siyasal özgürlükleri taşımaktaydı. 1938 yılına kadar olan süreç ve 1961 Anayasası’nın kabulüne kadar olan dönem siyasal özgürlüklerin geniş kullanılabildiği bir süreç oldu. 1961 Anayasası ile ise Genç Türkiye Cumhuriyeti, Tanzimat Dönemi’nden beri doğup gelişmiş bulunan “kuvvetler ayrılığı” temelli siyasal bir düzene başarıyla geçiş yaptı. Anayasal düzeni korumak için kurulan Anayasa Mahkemesi de bu anayasanın getirdiği önemli kazanımlardan birisi oldu.⁴⁰

İşte bu temel ilkelerin ışığında, kamu ve özel hukuk alanında bir dizi reforma gidilmiş, Türk hukukunun dayandığı bu anayasal çerçeve içerisinde yeni kanunlar hazırlanarak yürürlüğe konulabilmiştir. Tanzimattan o güne kadar var olan çoklu hukuk sistemi yerine, her Türk vatandaşının eşit olarak bağlı olacağı yeni yasaların kabulü ile bir hukuk devrimine girişilmiştir.⁴¹

5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Mektebi’nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk bu köklü değişimi şu sözlerle açıklamaktaydı:

“...milletin hummalı inkılâp hamleleri esnâsında sinmeye mecbûr kalan eski ahkâm-ı kanûniye, eski erbâb-ı hukuk, erbâb-ı himmetin nüfuz ve ateşi yavaşılamaya başlar başlamaz derhal canlanarak inkılâp esaslarını ve onun

³⁹ Mumcu, a.g.m. (TDTHR.), 2007, s. 207

⁴⁰ Ayrıntılı Bilgi için bkz.: Mumcu, Ahmet, “Cumhuriyet Dönemi Türk Hukuk Resepsiyonu”, Arı, Bülent/Aslantaş, Selim (ed.), *Adalet Kitabı*, Adalet Bakanlığı Yayını, Ankara, 2007, ss.269-282

⁴¹ Mumcu, a.g.e. (TDTHR.), 2007, s. 207

samimi muakkiplerini ve onların aziz mefkûrelerini mahkûm etmek için fırsat beklerler. Bu fırsat eski esâsât-ı hukukiyyenin mer'iyeti ile ve eski zihniyetini derûni olarak muhâfazada mütemerrit hâkimlerin ve avukatların mevcûdiyetiyle müemmendir. Bûsbütün yeni kanûnlar vücûda getirerek eski esâsât-ı hukûkiyesi temelinden kal'etmek teşebbüsündeyiz."⁴²

Hazırlanarak yürürlüğe konulan ilk kanun 1 Mart 1926'da TBMM tarafından kabul edilen *Ceza Kanûnu*'dur. Bu yeni ceza yasası, Tanzimat'tan bu yana yürürlükte olan ve geliştirilen ceza hukukunun modernleştirilmesiyle hazırlanmıştı. İkinci olarak, TBMM'ce 4 Nisan 1926'da *Türk Medenî Kanûnu* ve 8 Mayıs 1926'da *Türk Borçlar Kanunu* kabul edilerek, her iki temel yasa da 4 Ekim 1926 tarihli kararla yürürlüğe konulmuştur. Bu her iki yasa da İsviçre kanunundan küçük değişikliklerle alınarak kabul edilen (resepsiyon) temel yasalar olarak Türk hukuk sisteminin temelini oluşturmuşlardır. Gerek laik ve çağdaş yasalar olma yönünden ve gerekse kadın-erkek eşitliği esasına dayalı bulduklarından, Türk toplumunun gelişimi açısından son derece önemli yasalardır.

Bu dönemde kabul edilen pek çok yasa içerisinde 14 Haziran 1927'de *Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanûnu* yürürlüğe konulan yasalar olarak, Türk Hukuk reformunu oluşturan temel metinler olarak kabul edildiler.

Türk hukuk reformu ve bu dönemde hazırlanarak yürürlüğe konulan bu temel yasalar, 1924-1930 yılları arasında altı yıl Adalet Bakanlığı görevini yürüten değerli hukukçu ve devlet adamı Mahmut Esat Bozkurt'un (1892-1943) büyük çabalarıyla hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur. Hukuk reformu açısından yapılan bir diğer önemli reformda bu çağdaş hukuk sistemini yürütecek hâkim, savcı ve avukatları, yeni hukukçuları yetiştirecek okulların açılması olmuştur.⁴³

Ankara Adliye Hukuk Mektebi 5 Kasım 1925 günü bu amaçla açılmıştır. İstanbul Hukuk Fakültesi de eğitim ve öğretim programları yönünden yeni hukuk sistemine göre eğitim ve öğretime çalışmıştır. Her iki hukuk okulu da 1933 üniversite reformu ile modern Türk hukukçularının yetiştirilmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir.

Görülüyor ki, Türk hukuk sistemi 1921-1930 yılları arasında köklü ve önemli bir dönüşüm geçirmiş, bir kanun devletinden, bir hukuk devleti olma yolunda çok büyük atılımlar gerçekleştirebilme başarısını göstermiştir. On dokuzuncu yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Japonya'da gerçekleştirilen hukuk reformları, 1920-1930 yılları arasındaki kısa bir dönemde, genç Türkiye Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilmiştir. Hatta kadın-erkek eşitliği gibi bazı bakımlardan,

⁴² Mumcu, a.g.m. (TDTHR.), 2007, s. 207. Tam metin için bkz.:

<http://www.law.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/238/2013/07/Ataturkonusmasi.pdf>

⁴³ Mumcu, a.g.m. (TDTHR.), 2007, s. 279

kendisine bir model olarak görüp, resepsiyon yaptığı Avrupa devletleri hukuk sisteminin ilerisinde uygulamaları yapabirmiştir.⁴⁴

⁴⁴ Coşkun Üçok, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 73-77

KAYNAKÇA

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 13-20, Yay.Haz.: Cavid Baysun, TTK Yayını, Ankara, 1986

Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İstanbul, 27-28 Mayıs 1995, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1986.

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Cilt: IX, Yay.Haz.: M. Aktepe, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1989.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

Azrak, Ülkü, “Tanzimat’tan Sonra Resepsiyon”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı, İstanbul, 1978.

BOA., Ayniyat Defteri, no 448, s. 12, s. 50.

Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, TTK Yayını, Ankara, 1989.

Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci)*, TTK Yayını, Ankara, 1996.

Çadırcı, Musa, *Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1979.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Dönemi’nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayını, Ankara, 1991.

Demirci, H. Aliyar, *İkinci Meşrutiyette Âyân Meclisi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 1-32.

Düstur, I. Tertib, Cilt: I, İstanbul, 1289, s. 325-342.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004.

Görelî, İsmail Hakkı, *Devlet Şûrası (Şûrâ-yı Devlet-Danıştay)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1953.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar Cilt I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1982.

İnalcık, Halil, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, AÜ SBF Dergisi, XIII, 1958, ss. 319-341.

İnalcık, Halil/Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Ed.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayını, Ankara, 1985.

Koç, Bekir, Mithat Paşa 1822-1884, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2002.

Lewis, Bernard, “Meşveret”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı: 12, 1981-82, ss. 775-782.

Muharrerât-ı Nadire, Cilt: XIV, (Yazarı ve tarihi belirsiz), s. 589-598.

Mumcu, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Meşveret Yöntemi Demokratik Bir Gelişme Sağlayabilir miydi?”, H. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, IV/1, 1985, ss. 33-23.

Mumcu, Ahmet, *Divân-ı Hümâyûn*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986.

Mumcu, Ahmet, “Hukukçu Gözüyle Mustafa Reşit Paşa”, *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara, 13-14 Mart 1985, TTK Yayını, Ankara, 1987, ss. 39-48.

Mumcu, Ahmet, “Tanzimat Döneminde Türk Hukuk Resepsiyonu”, Arı, Bülent/Aslantaş, Selim (ed.), *Adalet Kitabı*, Adalet Bakanlığı Yayını, Ankara, 2007, ss. 187-207

Mumcu, Ahmet, “Cumhuriyet Dönemi Türk Hukuk Resepsiyonu”, Arı, Bülent/Aslantaş, Selim (ed.), *Adalet Kitabı*, Adalet Bakanlığı Yayını, Ankara, 2007, ss. 269-282

Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler, Ankara, 13-14 Mart 1985, TTK Yayını, Ankara, 1987.

Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler 1840-1878*, TODAİ, Ankara, 1974.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1983.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.

Ölmezoğlu, Ali, *Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, Manisa, 2002.

Özdeş, Orhan, *Yüzyıl Boyunca Danıştay 1868-1968*, TTK Yayını, Ankara, 1968.

Öztuna, Yılmaz, *Tanzimat Paşaları Âli ve Fuat Paşalar*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2006.

Sadık Rifat Paşa, *Müntahabât-ı Âsâr*, Ali Bey Matbaası, İstanbul, 1290-1293.

Sâlnâme, sene 1267, İstanbul, 1267.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ 1838-1868*, TTK Yayını, Ankara, 1996.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Tuna Vilâyet Nizâmnâmesi, Yerel Yönetim Metinleri III”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, V/1, Mart 1996, ss. 67-81.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Divân-ı Hümâyûn’dan Meclis-i Meb’ûsân’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, İncılık, Halil / Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Ed.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006, ss. 273-284.

Şehsuvaroğlu, Haluk, *Sultan Aziz, Hususî, Siyasî Hayatı ve Ölümü*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, ty., s. 205.

Şemsettin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1317.

Takvim-i Vekâyi: Def'a 1055 (5 Zilkâde 1285/17 Şubat 1869); Def'a 182 (16 C.evvel 1255/28 Temmuz 1839); def'a 510 (18 Zilhicce 1270/13 Eylül 1854); def'a 519 (19. C.ahir 1271/3 Mart 1855). Def'a 202 (28 C.ahir 1256/29 Ağustos 1840); Def'a 201 (13 C.evvel 1256/13 Temmuz 1840). Def'a 198 (Gurre-i R.evvel 1256/3 Mayıs 1840). Def'a 201 (13 C.evvel 1256/13 Temmuz 1840). Def'a 307 (17 Zilkâde 1262/7 Kasım 1846). Def'a 224 (25 R.evvel 1257/17 Mayıs 1841). Def'a 743 (3 Zilkâde 1280/10 Nisan 1864). Def'a 187 (15 Ramazan 1255/22 Kasım 1839). Def'a 963.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, Ankara, Afa Yayınları, 1996.

Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, TTK Yayını, Ankara, 1986.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayını, Ankara, 1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayını, Ankara, 1986.

Üçok, Coşkun, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

Üçok, Coşkun / Mumcu, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976.